Fény és Nap

Az első cikkemben, *Gömbölyű, kerek, dudoros, csavarodott* címmel, a gob, göb, gub, güb és bog, bög, bug, büg v. bük(k) gyökök jelentését és megfordíthatóságát vizsgáltam. Ezekben a gyökökben ott rejlik a következő jelentések valamelyike: a gömbölyűség, kerekség, dudorosság, tekeredés, csavarodás.

Jelen írásomban a fény és nap szavunkat szeretném górcső alá venni. Érdeklődésem felkeltette az a tény, hogy fény szavunk fordítottja nap. Egymással rokon hangokról van szó: n-ny és f-p. Az n hang oly szavakban fordul elő mely a magasság, fenség, emeltség fogalma köré vonhatók. Pl. nagy, nád, nap, nevel. Az ny az egyszerűbb és keményebb n hangnak lágyított módosulata. Pl. nyő (nő), nyőstény (nőstény), fenyeget (feneget). Az f jelent emelkedést (a fölfelé törekvésben szintén fúvási fokozódást) vagy magassági távolságot ezekben: far, fe, fej, fel, fenn, föd, fal, fa, fű. Figyelmet érdemlő nyelvünkben - olvasom a Czuczor—Fogarasi nagyszótárban-, hogy míg a b és p hanggal kezdődő szavaink között számos puffadtat, dudorút, gömbölyűt, köröset jelentő szó van, az f és v kezdetűek között (az r alaphangúakon kívül) alig van egy-kettő, ezek is csak váltakozásképen mint: fütykös=bütykös, fodor=bodor. E tünemény szószervileg onnan magyarázható, hogy a b és p az ajkak érintkezése által képződik, ellenben a v és f az ajkak között mintegy átsikamlanak s „elfúvódnak”, minélfogva a térben inkább távolságra vonatkozó szavak vezérhangjai.
Fény szavunk széles értelemben azon finom anyag, mely szemünkre hatva, a körülvevő testeket láthatóvá teszi. Máskép: világ, világosság. *Nap fénye, verő fény, lámpák, gyertyák fénye. A bagoly is fényre néz. Úgy szereti, mint a szeme fényét.*
Szorosabb értelemben a világosságnak főfoka.
Déli napfény, lángok fénye
. Ragyogás, mint pl.
drágakövek fénye
. Átvitt értelemben világos látás, tudomás.
Fényre hozni, deríteni valamit.
Jelent dicsőséget, kitűnő állapotot.
Nagy fényre emelkedni. Nagy fényben lenni.

Eredetére nézve fe-eny, vagyis felső, azaz világos anyag. Rokon vele pl. a fehér, fém, fémlik (fénylik) szavak. Vegyük sorra az előbb felsoroltakat.

Fehér

vagyis fe-h-ér eredeti képe fe-ér. Könnyebb kiejtés végett h vagy j közbeszúrttal lett fehér, fejér. Fehér azon szín, mely a legvilágosabb, legderűsebb. Fehérnek nevezzük azt a testet, mely a világosságot változatlanul veti vissza. Jelent olyat, ami a fehérhez közelít, vagyis tisztát.

Fehérre mosni a szennyes kezeket

. Főnév gyanánt is használjuk:

tojás fehére, fog fehére,

disznó fehére (a szalonna).

Népies kifejezésekben a nőnemnek jelzője:

fehérnép, fehércseléd.

Elemzésileg fe-ér, felső erejű, tulajdonságú. Oly világos, mint a felső, vagyis mint a fénytől, naptól leginkább világosított részek szoktak lenni.

Fém

(fe-em) elvont gyök fémlik igében és származékaiban. Újabb időben önállóan főnévként is használják.

Érc, minden idegen elemtől megtisztított állapotban véve, tehát egyszerű, fényes, nyújtható test.

Fémes egyenértékű a fényes szóval. Fémlik

nem más, mint fénylik.

Ragyog, mint fém vagy akármely fényes test.

Nap gyökünk égtani széles értelemben saját magától fénylő világtest, mely más sötét világtesteknek fényt és meleget kölcsönöz. Szorosabb értelemben a mi földünkkel közvetlen összeköttetésben álló világtest, mely a bolygóknak fényt, meleget ad, s mely a mindennapi időjárásban szemünk előtt látszatra, kétféle utat tesz. Egy huszonnégy órait a föld körül és egy évest. Szemünk a napot nyáron magasabban, télen pedig alacsonyabban látja járni. Ami érdekes, hogy mindkettőt nem a nap, hanem földünk viszi véghez. Idézem Czuczor—Fogarasi nagyszótárból az ide vonatkozó részt:

„… így például ránk nézve fölkelni látszik a nap, midőn tengelye körül forgó föld azon oldalát, melyen mi lakunk a napnak fordítja; ellen esetben, pedig lemenni látszik. Délen van a nap, a mely percben az általunk lakott helynek környéke legjobban feléje fordult; alkonyodik, midőn a mi lakjuk földrész tőle annyira távolodik, hogy a nap a nyugati határhoz érni látszik. Minden nép nyelve a látszólagos napmozgásokat fejezi ki. A magyar nyelv szerint a nap kel, támad, feljön, midőn reggeli látókörünkre feltűnik; hanyatlik, leszáll, lemegy, lenyugszik, leáldozik, leesik, midőn az esti látkör alá tűnik.”

A csángóknál

leszentül a nap

.

„…*délen van vagy áll, vagy süt, midőn a reggeli és esti látókörünknek mintegy közepére ért s az évszakhoz képest legmagasabban lenni látszik. Továbbá süt, világít, fénylik, ragyog a nap, midőn sugárait semmi homály nem akadályozza; elborúl, elbúvik, bujkál, midőn felhők takarják; fogyatkozik midőn a sötét hold elfogja előlünk; éles fogai vannak,*

midőn kemény téli időben ragyog; éget, szúr, midőn sugárai igen hevítik a testet; …játszik, ha sugárai rezegni látszanak, pl. a víz színén, az üvegen.”
Átvitt értelemben jelent napfényt, napsugárt, napvilágot. ***Kiülni a napra. A nedves ruhákat kiteríteni a napra. Sérti szemeit a nap. Nap ellen árnyékot keresni***
. Jelent 24 órából álló időt, mely a napnak egyik felkelésétől a másikig, vagy éjféltől éjfélig tart
. Egy egész rendes évben 365 nap van. Mindennap egy nap múlik. Több nap mint kolbász. Holnap is nap lesz még. Egy nap nem a világ. Nem hosszú a nap, kinek sok a dolga.
Szűkebb értelemben napkelettől napnyugatig terjedő időköz, midőn a nap világa bizonyos látókörön fönn van, szabatosabban: nappal. Nappal ellentéte éj, éjjel. ***Egy napot és egy éjt tölteni valahol. A napot munkára, az éjt nyugalomra használni. Némely vadak nappal, mások éjjel bújnak elé rejtekeikből. Jó napot mondani valakinek. Milyen a jó nap, olyan a fogadj’ (= fogadja) Isten.***
Ebben az értelemben egy adott nap szakaszai: reggel, dél, alkony v. délest és este. Nyelvünkben alaphangra, alapfogalomra nézve egyezni látszik vele
nagy
szavunk, minthogy a nap úgy tűnik elé, mint az égi testek között a legnagyobb. Vagy ha az egyes hangokat (
n
és
p
) értelmezzük, a növés, növekedés alapja, vagy ha tetszik, apja, lényegesen előmozdítja a növést, növekedést a természetben.
Eredetileg a nap gyök anap volt, s egyeredetű, alapértelmű az ana, anya szóval, vagyis anya-pótló. A nap a férjnek vagy feleségnek valódi anyja lévén, a másik házastársnak mintegy újonnan fogadott vagy édesanyját pótló anyjává lett. A feleség saját férjének anyját és a férj saját nejének anyját napának, napámnak nevezi. Máskép: anyós. A napa pedig a nő-ip szóból ered. Hasonló viszonyban áll a házastársakra nézve az
ip
vagy
ipa
. Ip a férj nejének vagy nő férjének atyja. Kisebbik, másodrendű apa. Az ip gyök rokon az ap szóval. Ap tiszta gyöke az apa szónak, más szóval nemző atya.
A Czuczor—Fogarasi nagyszótár segítségével bemutatott jelentések alapján kiderül, hogy a fény és nap gyökök esetén nemcsak mássalhangzóik rokonok egymással, hanem lényeges tulajdonságuk is közös.

Gönczinéé Orbán Ildikó
LSZM

munkatárs